

SAIDBEK BOLTABAYEV,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd),
Karabuk Universiteti
(Turkiya)

O'ZBEK MATNSHUNOSLIGIDA TRANSKRIPSIYA MASALASI

ANNOTATSIYA

Dunyo adabiyoti tarixida mumtoz turkiy adabiyotning o'ziga xos o'rni bor. Ayniqsa, Husayn Boyqaro-Alisher Navoiy davri turkiy adabiyot tarixining zarhal sahifalari edi. U davrning ijod namunalari Hirotidan tashqariga chiqib, nafaqat turkiy adabiyotda, balki forsiy adabiyotda ham keyingi shoirlarga o'rnak bo'lib kelgan. Natijada mumtoz turkiy adabiy asarlarni o'rganish o'sha davrning o'zidayoq boshlangan edi. Zamonamiz o'zbek matnshunosligida bir qator dolzarb masalalar bor. Bu masalalardan biri mumtoz adabiy asarlarning matn nashrlaridir. Kunimizgacha Navoiy va boshqa mumtoz adiblarning asarlari matn sifatida turli uslublar bilan nashr qilinib kelmoqda. Faksimil nashrlardan tashqari, ba'zi tadqiqotlarda arab harflari bilan nashr qilingan bo'lsa, ba'zilarida lotin yoki krill yozuvidan foydalanilgan. Bunda nashrlarning qaysi mamlakatda amalga oshirilgani, o'sha mamlakatda an'anaga aylangan matnshunoslik uslublari belgilovchi omil bo'lib xizmat qiladi. Matn nashrlari sohaning boshqa yo'nalishlari uchun ham muhim hisoblanadi. Maqolada mumtoz adabiy asarlar matnining nashr qilinishida transkripsiyadan foydalanishning ahamiyati haqida to'xtalgan holda matn transkripsiyasida mavjud bo'lgan ba'zi masalalar va yechimi bo'yicha mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: matn, matnshunoslik, arab yozuvi, transkripsiya, fonetika, tilshunoslik, turkiy til

ABSTRACT

Classical Turkic literature has a special place in the history of world literature. Especially the period of Husayn Bayqara-Ali Shir Navai was a golden age in the history of Turkic literature. The works of this period went outside of Herat and became a model for later poets not only in Turkic but also in Persian literature. As a result, the study of classical Turkic literature began at that time. There are a number of current issues in modern Uzbek textology. One of these issues is the textual editions of classical literary works. To this day, the works of Navai and other classical writers are published as texts in various styles. In addition to facsimile editions, some studies were published in Arabic script, while others used Latin or Krill script. In this case, the determining factor is the country in which the publication took place, as well as the traditional style of writing in that country. Text publishing is also important for other areas of the field. In the article, the importance of using transcription in the publication of classical literary works was emphasized, and some ideas were expressed about some problems and solution suggestions in text transcription.

Keywords: text, textology, Arabic script, transcription, phonetics, linguistics, Turkic.

Yozuv insoniyat tarixining eng muhim kashfiyotlaridan biridir. Tildagi soʻzlarni bir necha belgilar yordamida ifodalash miloddan oldingi davrlarga borib taqaladi. 1300 yildan ziyod yozma adabiy til boʻlish tarixiga ega boʻlgan turkiy tilning kuni-mizgacha turli alifbolarda yozilgan matnlari yetib kelgan. Ular orasida braxmi, soʻgʻd, tibet, suryoniy, ibroniy, yunon va moniy yozuviga asoslangan matnlar kam sonda uchrasa, keng miqyosda qoʻllanilgan yozuvlar orasida koʻkturk, uygʻur, arab keyingi davrlarda esa krill va lotin alifbolarini koʻrsatish mumkin. Ayniqsa, oʻtmishda bu miqdordagi koʻp yozuv tizimining qabul qilingani asosan diniy eʼtiqod bilan izohlanadi. Turkologiyada esa bu oʻziga yarasha bir muncha qiyinchiliklarni barobarida keltirib chiqaradi.

Ajdodlar qoldirgan yozma meroslarni oʻqib-oʻrganish uchun tabiiy ravishda bu alifbolarda yozilgan matnlarni hozirda qoʻllanilayotgan yozuvga oʻgirish ehtiyoji tugʻiladi. Maʼlumki, fanda matn yozuvini boshqa yozuvga oʻgirish (*conversion*) uchun ikki xil usuldan foydalaniladi: *transkripsiya* va *transliteratsiya*.

Transkripsiya soʻzi lotin tilidagi “nusxa koʻchirmoq, boshqa joyga qaytadan yozmoq” maʼnosidagi *transcribere* soʻzidan yasalgan ot ekani ingliz tilining izohli lugʻatida keltirib oʻtilgan. Tilshunoslikka oid turli tillarda *transkripsiya* istilohi haqida yozilgan izohlarni quyidagicha yaxlitlash mumkin: bir yozuv tizimida yozilgan matnni tilning fonetik xususiyatlarni, talaffuzlarini maxsus belgilar bilan koʻrsatgan holda boshqa yozuv tizimiga oʻgirish ishi *transkripsiya* deb ataladi.

Transliteratsiya soʻzi ham lotincha boʻlib, *trans* “u/narigi tomonga” *litera* “harf” maʼnolariga keladi. Yana tilshunoslikka oid turli tillarda yozilgan manbalardagi taʼrif-tavsiflarni quyidagicha yaxlitlashimiz mumkin: bir yozuv tizimida yozilgan matnni boshqa yozuv tizimiga harfma-harf oʻgirish *transliteratsiya*dir. Boshqacha qilib aytganda transliteratsiyada soʻzning oʻqilishi emas, bir belgiga bir belgi toʻgʻri keladigan shaklda matn oʻgiriladi.

Transkripsiyada soʻzning talaffuzi asos olinasa, transliteratsiyada soʻzning matndagi yozilishi asos olinadi. Misol uchun arab harfli matndagi مکتب soʻzining transliteratsiyasi *mktb*, transkripsiyasi esa *māktāb* boʻladi. Transliteratsiyada asos olingan matnda soʻz qanday yozilsa, boshqa yozuv tizimiga aynan koʻchiriladi. Koʻrib turganimiz deb transliteratsiya asosan mexanik ish boʻlib, matnni tushunish, tilini bilish, uni anglab talqin qilishni talab qilmaydi. Qolaversa, hozirga texnik taraqqiyot natijasida buni bir necha soniyada elektron dasturlarning oʻzi bajarib beraveradi. Fonetikasi nomaʼlum boʻlgan oʻlik til va soʻzlarni tadqiq qilish jarayonida asosan transliteratsiyadan foydalaniladi. Shu bois turkologiyada bu usuldan foydalanish keng tarqalmagan. Odatda, koʻkturk va uygʻur harfli matn tadqiqotlarida transkripsiya va transliteratsiya aniqlikni koʻrsatish maqsadida yonma-yon qoʻllaniladi.

Transkripsiya ishi esa tilni bilishni, fonetikasi, morfologiyasiga voqif boʻlishni, matnni talqin qila olishni talab etadi. Transkripsiyaning eng koʻp yoyilgan turi fonetik transkripsiyada tildagi tovushlar, talaffuzlarning har bir qirrasini koʻrsatiladi. Buning uchun zamonaviy tilshunoslikda Xalqaro fonetika uyushmasi (IPA) tomonidan tayyorlangan xalqaro fonetik alifbo belgilaridan foydalaniladi.

Fan taraqqiyoti, fanning turli yoʻnalishlardagi tadqiqotlariga foydali boʻlishi nazarda tutilgan holda zamonaviy matnshunoslikda koʻp hollarda *transkripsiya* ishidan keng foydalaniladi. Dunyo turkologiya maktablarida asosan lotin, baʼzan esa krill harflariga oʻgʻirgan holda matn transkripsiyasi amalga oshiriladi. Barcha maktablarda amalga oshirilayotgan tadqiqotlardagi transkripsiya anʼanalari oʻziga xos. Har birida kamchiliklar, hanuz oʻz maromiga tushib olmagan holatlar topiladi.

Ma'lumki, transkripsiya to'g'ridan-to'g'ri tilning fonetikasiga bog'liq ish bo'lgani bois transkripsiya an'analari matnning tili, til fonetikasi haqidagi tadqiqotlarni ham shakllantiradi. Turkiy adabiy asarlarining turli turkologiya maktablarida qilingan nashrlarida shu holatni ko'rish mumkin. Ayniqsa, mumtoz adabiy asarlardagi matn tadqiqotlarida transkripsiya masalasi dolzarbligini saqlab qolmoqda. Biz buni turkiy so'zlar va o'zlashgan so'zlarning transkripsiyasi sifatida ikki qismga ajratgan holda ko'rib chiqamiz.

I. Turkiy so'zlarning transkripsiyasi

1) Unli tovushlar

Mumtoz adabiy asarlar asosan arab yozuvida ko'chirilgani bois old qator va orqa qator unlilar uchun alohida belgiga ega emas. Ma'lumki, mumtoz adiblarimizning tilida unli tovushlarning nechta ekani, tovushlar uyg'unligi bor-yo'qligi munozaralari mavjud. K.K.Yudaxin tomonidan boshlab berilgan singarmonizm yo'q bo'lib, unlilar soni 6 ta ekani borasidagi qarash bilim dunyosida tor doirada qabul qilingan. A.K.Borovkov, Y.Ekmann, X.Doniyorov, Q.Sodiqov kabi olimlar esa bunga qarshi ravishda tovushlar uyg'unligi mavjud ekanini ilgari suradi. Xo'sh biz, mumtoz adabiy asarlarning matn nashrlarida qay biriga asoslanishimiz mumkin? Buni avvalo matn imlosini o'rganib, bilib olsak bo'ladimi?

Arab harfli mumtoz asarlarda so'zdagi unlilarning old yoki orqa qatorligini imlo nuqtayi nazaridan payqash imkonini uch undosh beradi. ق va غ harflari orqa qator unli ishtirok etgan so'zlarda, ك harfi esa (η tovushi uchun qo'llanilgan holatlardan tashqari) ingichka o'zakli so'zlarda qo'llaniladi. Misol uchun Navoiy asarlarini o'rnak sifatida olaylik. Shunisi e'tiborliki, asarlarning Navoiyning o'zi tirikligida ko'chirilgan nusxalarida, xususan, To'pqopi saroyida saqlanayotgan Navoiy kulliyotida bu qoida deyarli buzilmagan, temir qonundek ishlagan. Ingichka o'zakli so'zlarga faqat ingichka undosh (yoki *chuqur til orqa bo'lmagan undosh*) harf, ya'ni ك bilan yozilgan qo'shimchalar kelgan. So'z yasovchi bo'lmagan qo'shimchalardan ot va sifatlardan keyin keluvchi +gä, +rāk; fe'llardan keyin keluvchi -gän, -gil, -gäç, -gäy, -gü, -māk kabi qo'shimchalar ك bilan yozilganda faqat ingichka o'zakli so'zlarga qo'shiladi. Yo'g'on o'zakli so'zlarda esa bu qo'shimchalarning chuqur til orqa undoshi bilan yozilgan varianti kelgan: +ğa/qa, +rağ/raq, -ğan/qan, -ğil/qil, -ğaç/qaç, -ğay/qay, -ğu/qu, -maq/mağ.

Demak, Navoiy tilida, mumtoz adabiy asarlarimiz tilida old qator unli va orqa qator unlilarning mavjud bo'lganini inkor etib bo'lmaydi. Aslida, Navoiyning o'zi buni "Muhokamat ul-lug'atayn"-da bir necha o'rinda aytib o'tadi. Misol uchun birgina و harfi ham orqa qator o va u unlilari, ham old qator ö va ü unlilarini ifoda eta olishini yozadi:

"Va türki alfāzda bu ma'ruf (va) majhul harakat tört nav' tapılır, ham vāvîsi va ham yāyîsi. Vāvîsi andaq-ki, اوت ot-ki, "şay'-i muhriq" dur va öt – "murur" ma'nāsî bilä va ut – "muqammirğa burd jihatidîn amr" va üt-ki, barîdîn arîq harakatdur, "kallanî otqa tutup tükîn arîtur" ma'nādatur. Yana bir misāl: تور tor-ki, "dām" dur, yana tur-ki, andîn daqiqraqdur-ki, "quş olturur yığaç" dur va tör-ki, andîn daqiqradur, "üyniñ töri" dür va tür-ki, barçadîn arîqdur "torluğnî yâ eşikni türmäk üy" dür..."

Ma'nosi: "Turkiy tilda bu ma'ruf va majhul belgining ham vāvîsidan, ham yāyîsidan to'rt xili topiladi. Vāvîsi shundayki, اوت ot – "yondiruvchi narsa" dir va öt – "o'tish" ma'nosidadir va ut – "qimorvozga yutish jihatidan buyruq" dir va üt-ki, hammasidan ingichka harakat bilan aytiladi, "kallani o'tga tutib tukini aritish" ma'nosidadir. Yana bir misol: تور tor "ovchilar to'ri" dir, yana undan ingichkaroq aytiladigan tur "qush o'tiradigan yog'och" dir, undan nozikroq bo'lgan tör

“uyning to‘ri”dir. Va yuqoridagilarning barchasidan nozik aytiladigan **tür** “to‘rlug‘ni va eshikni turmak uy”dir...”¹

Darhaqiqat, agar Alisher Navoiy til oldi unlilari va til orqa unlilarining farqini bilmaganda na bu so‘zlarni aytar, na omograf so‘zlardan mohirona san‘at bilan foydalangan bo‘lardi. O‘rnak sifatida ikki g‘azalning maqtasida kelgan matnda اولسا shaklida yozilgan ikki alohida fe’lni olaylik.

1) *Demang, Navoiy, agar yoring o‘lsa qatling etar,
Nekim murodidurur uyla qilsa, kosh o‘lsa.*

2) *Navoiy o‘lsa, yodin qilmag‘ilkim,
O‘lar el ham, desang andin fasona.*

Bu ikki baytda qay birini *öl-*, qay birini *bol-* fe’lining o‘g‘uzcha shakli deb tushunamiz? Birinchi baytda “o‘lsa”lar *olsa* shaklida orqa qator unli bilan, ikkinchi baytdagi “o‘lsa” va “o‘lar” *ölsä / ölä*r shaklida old qator unli bilan talaffuz qilinadi. Bu baytlarda fe’l to‘g‘ri transkripsiya qilinmasa, to‘g‘ri talaffuz qilinmaydi. Oqibatda butun g‘azaldagi ma’no butunlay buzilib ketishi mumkin. Yoki *öltür-* va *oltur-* fe’llarining III. shaxs birlik o‘tgan zamonda tuslangan o‘rnaklarini olaylik:

1) *Qoshig‘a qilg‘ach sujud, o‘lturdi ul kofir meni,
Hech musulmon yori, yo rab, nomusulmon bo‘lmasun.*

2) *Xanjaring jonimg‘a yetti ko‘kragimga sanchilib,
Novaking yonimg‘a o‘lturdi iyodatg‘a kelib.*

Birinchi baytda “o‘ldirmoq” ma’nosini bildiruvchi fe’l *öltürdi* shaklida transkripsiya qilinib, old qator unli bilan o‘qilishi kerak. Ikkinchi baytda esa “o‘tirmoq” ma’nosidagi fe’l *olturdi* shaklida yo‘g‘on o‘zaklidir. Bu ikki fe’lni ayni shaklda transkripsiya qilib, ayni talaffuz qilish Navoiy tilini aslidan uzoqlashtirishga olib keladi. Baytlar quyida berilganidek transkripsiya qilinsa, masalaga oydinlik kiritiladi:

1) *Qaşığa qilğaç sujud, öltürdi ul kāfir meni,
Hech musulmān yāri, yā rab, nā-musulmān bolmasun.*

2) *Xanjariñ jāñimğ‘a yetti kökrägingä sançilib,
Nāvākiñ yanimğ‘a olturdi iyādatğ‘a kelib.*

Yana bir o‘rnak keltirsak. “Ayirmoq” ma’nosidagi *böl-* fe’lini, *bol-* fe’li bilan chalkashtirib yuborish ham quyidagi baytda ma’noni nihoyatda o‘zgartirib yuboradi:

*Bo‘lub qursi mahi tobonni ikki,
Kishi andoqki bo‘lgay nonni ikki.*

Bayt to‘g‘ri shaklda shunday transkripsiya qilinishi kerak:

*Bölüp qurs-i mahi tābānni ikki,
Kişi andaqqi bölgäy nānni ikki.*

Yoki shakarning antonimi sifatida baytlarda ishlatilgan *tuz* bilan Navoiy tilida tez-tez uchraydigan “to‘g‘ri” ma’nosidagi *tüz* so‘zini o‘zaro qorishtirib yuborish ham matn ma’nosini tubdan o‘zgartirib yuboradi:

¹ Q. Sodiqov. “Muhokamat ul-lug‘atayn”ni o‘qib o‘rganish. – Toshkent. 2011. 34, 67-b.

1) *Zaxmim achitqan dam-badam ul la'li shakkarxand erur;*
Vah-vah, tuz ermish ulki, men qildim gumonkim qand erur.

2) *Qading tuz, naxli gulzori Eram tuz.*
Ki, tuz ashyog'a bo'lmish soya ham tuz.

Birinchi baytdagi *tuz* yo'g'on o'zakli bo'lib, osh tuzi degani. Ikkinchi baytdagi *tüz*lar esa ingichka o'zakli bo'lib, "to'g'ri, rost" ma'nosiga keladi. Transkripsiya ham shu hisobga olingan holda qilinishi kerak:

1) *Zaxmim açitqan dam-badam ul la'li şakkär-xand erür;*
Vah-vah, tuz ermiş ulki, men qıldım gumānkim qand erür.

2) *Qadîñ tüz, naxli gulzâri Erâm tüz.*
Ki, tüz aşyâğa bolmiş sâya ham tüz.

2) Undosh harflar

Turkiy so'zlarning transkripsiyasida undoshlarda unlilarchalik chalkashlik bor deb bo'lmaydi. Eng ko'p duch kelinadigan chalkashlik *k-g* masalasidir. Ya'ni *ölüg~ölük, tirig~tirik, bilig~bilik, köprüg~köprük, sevüg~sevük, yitig~yitik, bitig~bitik, çüçüg~çüçük* kabi fe'ldan yasalgan ot va sifatlar, *içgü~içkü, yetgen~yetken* kabi sifatdoshlar, *közlüg~közlük, küçlüg~küçlük, türlüg~türlük* kabi sifatlarning ك harfi bilan yozilgan undoshlarini qanday transkripsiya qilish kerak? Navoiy tilida bular *k* sifatida jarangsiz talaffuz qilinganmi yoki O'rxun yodgorliklari va "Qutadg'u bilig"-da bo'lganidek jarangli undosh *g* bilan talaffuz qilinganmi? Boz ustiga tarixiy lug'atlarda ham bu masalada izchillik yo'q. Tirik va o'lik so'zlari uchun oladigan bo'lsak, "Abushqa"da *tirik* va *ölük*, "Sanglox"da *tirik* va *ölüg*, "Badoyeu'l-lug'at"da *tirik* va *ölük*, Fathali Qochorning lug'atida esa *tirig* va *ölüg* shaklida kelgan. Lug'atlarning eng eskisi XVI asrga oid bo'lgani, asosan Navoiydan keyingi davrlarda yozilgani ham so'zlarning keyinchalik *g>k* o'zgarishiga uchragan bo'lishi mumkin ekanini o'ylantirmay qolmaydi.

Aslida, *g~k* masalasiga butun arab harfli turkiy matnlarda duch kelamiz. "Qutadg'u bilig"-da bunday holatlarda jaranglilashishga moyillik "Devonu lug'atit-turk"dan ham anglashiladi. Qolaversa, "Qutadg'u bilig" tilida yo'g'on o'zakli so'zlarning oxirida asosan *ğ* jarangli undoshi uchraydi. Bu orqali ham yuqorida keltirilgan so'zlarga o'xshash holatlarda *g* undoshi bilan talaffuz qilinganini aniqlab olish mumkin. Navoiy tilida "Qutadg'u bilig"da bo'lganidek izchillik mavjud bo'lmasa ham, yo'g'on o'zakli so'zlarda *oxşağ, uluğ, qattiğ, aççığ, sorağ, quruğ, qutluğ, munluğ* kabi so'zlardagi qo'shimchalarning jarangli variantlari jarangsizlariga qaraganda ko'proq uchraydi. Shularni hisobga olgan holda *g~k* masalasida ko'pincha jarangli undosh bilan transkripsiya qilish maqsadga muvofiqroq bo'lsa kerak.

II. O'zlashgan so'zlarning transkripsiyasi

Mumtoz adabiy asarlar islomiy davrda yaratilgani bois asar leksikasida arabiy va forsiy o'zlashmalar ham salmoqli o'rin tutadi. Bu so'zlarning transkripsiyasida ham turkshunoslikda turli usullar qo'llaniladi. Ko'plab tadqiqotlarda, ayniqsa turk matnshunosligida arabiy va forsiy so'zlarni matnda yozilganiga asoslangan holda transkripsiyalash an'anaga aylangan. Masalan عذر so'zini 'öžr, فرض so'zini farž, معلوم ni ma'lūm singari o'zlashmalardagi itboq harflar, bo'g'iz harflari max-

sus belgilar bilan ko'rsatiladi. Biroq yuqorida aytganimizdek transkripsiya imloga asoslanmaydi, aksincha tilning fonetikasi, matndagi so'zning talaffuzi asos olingan holda tayyorlanadi. Turkiy xalqlarning Navoiy davrida ham arabiy va forsiy o'zlashmalarni aynan arab va forslar singari talaffuz qilganiga ishonish qiyin. Har qanday o'zlashma kirgan tilida asl tildagi holatidan boshqacha talaffuz qilinadi, kirib kelgan tilning fonetikasiga moslanadi. Shu bois ث va ص ni s, ط ni t, ذ, ض, ظ harflarini z, o va ح ni esa h bilan transkripsiyalash to'g'riroq bo'ladi. Yo'qsa tayyorlangan matn transkripsiya emas, transliteratsiyali transkripsiya bo'lib qoladi.

Xulosa

Hech qanday alifbo tizimi biror tilning barcha talaffuz xususiyatini qamrab oluvchi fonetik alifbo bo'la olmasligi fanda qabul qilingan haqiqat. Chunki til jonli hodisa bo'lsa, yozuv esa tilning ma'lum vaqtda olingan surati, rasmdir. Bu surat tilning imlo normalari tuzilgan eski holatini ko'rsatib turaveradi. Tilning o'zi esa o'sha holatda qolmaydi, turli sabablar bilan o'zgarib boradi.

Turkiy xalqlar ilk bor qo'llangan ko'kturk yozuvi unli harflar bilan emas, asosan undosh harflar bilan tovushlar uyg'unligini imloda aks ettirganidek arab alifbosida ham ba'zi undosh harflar orqali (ك, غ, ق) tilda singarmonizm mavjudligi ko'rsatilgan. Yurtimizda mutaxassis bo'lmaganlar ham tushinishi, keng o'quvchilarga yetib borishi maqsadida Navoiy asarlari ko'pincha transkripsiya qilinmay, hozirgi alifbomizdan joy olgan harflarga *tabdil* qilinadi. Bu esa Navoiy tilining matnda fonetik jihatdan to'liq aks etmasligiga olib keladi. Shu bilan bir qatorda davr tili, fonetikasi, leksikasi, semantikasidan tashqari tarixiy tilshunoslik, qiyosiy tilshunoslik kabi tadqiqotlarda bir muncha to'siqlar yaratadi.

Mumtoz adabiy asarlarda fonetik transkripsiya hech bo'lmaganda ilmiy nashrlarda shu qadar kerakliki, kontekst yaxshi tushinilmaganda bir joydan qo'nim topib *oltirganni* yo'q qilib, *oltirib* qo'yish yoki *olib* yo'q bo'lganni bor qilib, *oltiribdi* deb yuborish; uying *toridagini* ovchining *toriga* ilintirib, to'g'ri-yu rost bo'lgan *tuzga* ko'rnamaklik qilib, osh *tuziga* aylantirib qo'yish hech gap emas.

Tadqiqotlarda toki Navoiy yoki boshqa mumtoz adiblarning asarlarini hozirgi alifbomizga tabdil qilish bilan cheklanib qolar ekanmiz, bir tomondan o'zbek tilshunosligi, matnshunosligining xalqarolashuvini to'sib qo'yamiz. Transkripsiya esa o'zbek tilini yaxshi bilmagan mutaxassis tomonidan ham o'qib tushinishi, O'zbekistonda qilingan ushbu tadqiqotdan o'z ishlarida foydalanilishini ta'minlaydi. Bularning natijasida o'zbek tilshunosligi, matnshunosligining ilm dunyosida mavqeyi, tanilganligi ortadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абдуллаев Ф. «Алишер Навоий асарлари тилида унли товушлар уйғунлиги масаласига доир». «Ўзбек тили ва адабиёти», 1966, 5- сон.
2. Алибек. «XV аср ўзбек адабий тилининг вокализми», «Ўзбек тили ва адабиёти масалалари» журнали, 1962, 6- сон, 66-68- бетлар.
3. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. IV tomlik. E. Fozilov tahriri ostida. – Toshkent. 1983-1985.
4. Боровков А. Алишер Навои как осново-положник узбекского литературного языка. Сборник «Алишер Навои», М.-Л., 1946, стр. 92-120.
5. Doniyorov X. Alisher Navoiy va o'zbek adabiy tili. – Toshkent. 1972.

-
6. Eckmann J. *Chagatay Manual*. – Bloomington, 1960.
 7. Ercilasun A. “Tarihî Metinlerin Transkripsiyonu Hakkında”, *Yalım Kaya Bitigi, Osman Fikri Sertkaya Armağanı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, 2013, s. 235-244.
 8. Merriam-Webster; <https://www.merriam-webster.com>
 9. Sodiqov Q. “Muhokamatu-l-lug‘atayn”ni o‘qib o‘rganish. – Toshkent 2011.
 10. Yusuf Xos Hojib. *Qutadg‘u bilig (Saodatga yo‘llovchi bilim)*. Nashrga tayyorlovchi: Qayyum Karimov. – Toshkent 1971.
 11. Юдахин. К. Материалы к звуковому составу чагатайского языка. “Культура и письменность Востока”. – 1929. № 5.
 12. Öztekten Ö. “Türkiye Türkolojisinde Transkripsiyon // Transliterasyon Sorunu”. *Türkiye ile Türk Dünyası Arasında Bir Köprü Yavuz Akpınar Armağanı*. – Ankara, Bengü 2018. s. 600-613.

